Łukasz Kościółek, Susan Ashbrook Harvey, *Scenting salvation. Ancient Christianity and the olfactory imagination*, wyd. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 2006, ss. 421, [w:] *Starożytność chrześcijańska. Materiały zebrane*, red. Józef Cezary Kałużny, t. 4, Kraków 2016, s. 261–264.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374385282.18>

Łukasz Kościółek

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

Susan Ashbrook Harvey, *Scenting salvation. Ancient Christianity and the olfactory imagination*, wyd. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 2006, ss. 421

Susan Jean Ashbrook Harvey jest profesorem religioznawstwa na Brown University w Providence w stanie Rhode Island w Stanach Zjednoczonych. W swoich badaniach zajmuje się przede wszystkim starożytnym chrześcijaństwem ze szczególnym uwzględnieniem tradycji syryjskiej i bizantyjskiej. Specjalizuje się w hagiografii, historiografii, historii społecznej oraz w szeroko rozumianym kulturoznawstwie. Jest autorką licznych artykułów naukowych oraz współautorką książek. Do najważniejszych z nich należą: *Oxford handbook of Early Christian studies* (2008) – współautorstwo z Davidem G. Hunterem; *Holy women of the Syrian Orient* (1987) – współautorstwo z Sebastianem P. Brockiem; *Asceticism and society in crisis. John of Ephesus and the 'Lives of the Eastern saints'* (1990).

Harvey w *Scenting salvation. Ancient Christianity and the olfactory imagination*¹ [dalej: *Scenting salvation*] stara się zaprezentować nam nowe spojrzenie na historię starożytnego chrześcijaństwa. Odchodzi od tradycyjnego analizowania źródeł i skupia się na wrażeniach sensorycznych. Stara się udowodnić, że zapach wypełniał antyczne powietrze i stał się bardzo waż-

¹ Publikację tę poprzedziły liczne badania, których wynikiem były takie publikacje jak: S. A. Harvey, *Olfactory knowing. Signs of smell in the lives of Simeon stylites*, [w:] *After Bardaisan. Studies on continuity and change in Syriac Christianity in honour of professor Han J. W. Drijvers*, eds. G. J. Reinink, A. C. Klugkist, Leuven 1999, s. 23–34 (*Orientalia Lovaniensia Analecta*, 89); S. A. Harvey, *On holy stench. When the odor of sanctity sickens*, „*Studia Patristica*” (2001) nr 35, s. 90–101; S. A. Harvey, *St. Ephrem on the scent of salvation*, „*Journal of Theological Studies*” (1998) nr 49, s. 109–128.

nym czynnikiem wpływającym na życie religijne po edykcie mediolańskim. To dzięki zmysłom ówczesni chrześcijanie mogli doświadczać królestwa Bożego w swoim codziennym życiu.

W pierwszym rozdziale *Scenting salvation* zatytułowanym *The olfactory context. Smelling the Early Christian world* Harvey wprowadza nas do świata zapachów za pośrednictwem opisu śmierci biskupa Polikarpa ze Smyrny (†156). Autorka nawiązuje w ten sposób do najbardziej tajemniczej funkcji zapachu w świecie chrześcijańskim – śmierci *in odore sanctitatis* (s. 11–21). Następnie prezentuje nam stanowisko wczesnochrześcijańskich pisarzy wobec istoty zapachu. Poruszając się wśród tekstów m.in. Klemensa Aleksandryjskiego, Tertuliana czy Origenesa, pokazuje, jak wykorzystywano aromaty w życiu codziennym oraz jaki stosunek do nich miały poszczególne warstwy społeczne. Harvey ukazuje starożytne pachnidła jako ważny składnik dewocjonaliów, element rytuałów pogrzebowych, opieki medycznej, kulinariów oraz higieny osobistej.

W rozdziale drugim: *The Christian body. Ritually fashioned experience*, Harvey przechodzi do omówienia chrześcijańskich postaw wobec zapachu. Koncentruje się na praktykach rytualnych i wprowadzeniu substancji zapachowych do wspólnej modlitwy. Opisuje dwa główne aspekty wykorzystywania wonności przez pierwszych chrześcijan. Pierwszy, szeroko omawiany w literaturze, odnosi się do perfumowanych olejków wykorzystywanych do pochówku, chrztu czy gojenia ran. Drugi, mniej udokumentowany z racji powiązań z religiami pogańskimi, to palenie kadzidła. Autorka w swych rozważaniach zwraca uwagę na fakt, iż palone wonności były i wciąż są łącznikiem między wiernymi a Bogiem. To dzięki ulotności kadzidła chrześcijanie w pierwszych wiekach mogli zrozumieć nieuchwytną naturę Boga oraz doświadczać jego obecności w ich codziennych modlitwach.

Trzeci rozdział: *Olfaction and Christian knowing*, rozprawia się z filozoficznym podejściem do zmysłów, które zakłada, że wzrok i słuch są znacznie ważniejsze dla człowieka niż węch. Tymczasem to właśnie ten narząd zmysłu jest swoistą teologiczną metaforą, skarbem dla człowieka chcącego poznać Boga. Autorka przytacza przykład św. Ambrożego z Mediolanu, który w jednym ze swych traktatów ukazał Chrystusa jako cudownie pachnący kwiat, który nawet po ścięciu nie stracił swojego aromatu. W dalszej części rozdziału Harvey zwraca uwagę na to, iż sam Bóg może natchnąć ciało prawego człowieka swoją wonią, która to będzie wyczuwalna dla wszystkich nawiedzających go (s. 123–125).

W rozdziale czwartym zatytułowanym *Redeeming scents. Ascetic models* autorka prezentuje stanowisko wspólnot i myślicieli opowiadających się za wprowadzeniem wonności do życia religijnego, a z drugiej strony ukazuje przeciwny temu ruch ascetyczny, który nakazuje wyrzec się wszelakich perfumowanych zapachów z życia religijnego (s. 158–162). Takie podejście Kościoła wschodniego do tematyki świętych zapachów stoi w sprzeczności z jego upodobaniem do wykorzystywania rytualnego okadzania czy nawet posługiwania się pachnącymi olejami. Jak zatem autorka wyjaśnia ten dyskurs? Posługuje się pismami, tekstami i traktatami mówiącymi, iż pielgrzymi odwiedzający mnichów na pustych posługiwali się kadzidłem, które z czasem zadomowiło się zwłaszcza w Syrii. Harvey odrzuca tezę, jakoby asceza była synonimem nienawiści sensorycznej (s. 181–200).

W piątym rozdziale: *Sancity and stench*, autorka w dalszym ciągu skupia się na zagadnieniach ascetycznych. W odróżnieniu jednak od poprzedniego rozdziału w tym zgłębia tematykę nieprzyjemnych zapachach wynikających z umartwiania się mnichów. Niemiły oddech, cuchnące rany, brudne, nieumyte ciała to tylko część z wonności otaczających najwytrwalszych z ascetów ówczesnego świata. Jest to pewnego rodzaju przeciwieństwo do miłych i aromatycznych zapachów, jakie wydobywały się z ciał świętych już od początku II wieku. Początki ascezy sprzyjały odkrywaniu nowych metod pogłębiania swojej wiary. Odrzucenie doczesnych uciech, jak np. mycie ciała, doprowadziło do pogłębiania się emanacji odurzającego zapachu. Gnijące ciała miały stać się synonimem umartwiania się w imię zbawienia, a towarzyszący im odór miał być informacją przekazywaną pielgrzymom, że oto w tym miejscu przebywa święty człowiek, który zawierzył swe życie Bogu.

Szósty rozdział: *Resurrection, sensation, and knowledge*, omawia rolę zapachu w procesie zmartwychwstania ciała. Harvey zauważa, że starożytni wierzyli, iż dusza i ciało po śmierci nadal istnieją. Zapach stał się więc idealnym narzędziem opisującym przejście zmarłego z życia doczesnego do wiecznego. Autorka przytacza słowa Efrema, który opisuje raj jako miejsce o cudnym zapachu, który poza doznaniem sensorycznym staje się wręcz pokarmem, dzięki któremu zmartwychwstali mogą żyć w Edenie. Harvey zestawia te słowa z myślą Augustyna z Hippony, który twierdził, że chwała niebiańskiego miasta może być postrzegana wyłącznie przez wzrok (s. 229–239). I właśnie w tym dyskursie między dwoma wybitnymi pisarzami dostrzec można sens badań autorki *Scenting salvation*, która stara się udowodnić, iż świat wczesnochrześcijańskiej kultury można postrzegać nie tylko za sprawą oczu, ale również dzięki doświadczeniom zapachowym.

Podsumowując, Harvey stworzyła pionierską pracę. Analiza znanych już tekstów źródłowych odczytanych z nowej perspektywy ukazuje, jak wiele jeszcze jest miejsca do prowadzenia badań naukowych, odkrywania nowych aspektów historycznych oraz szukania nieodkrytych wciąż dróg poznania prawdy historycznej zapisanej w starożytnych tekstach. Uznanie dla autorki należy się przede wszystkim za bardzo szczegółową analizę tych właśnie tekstów. Kompilacja tak ogromnej ilości literatury antycznej mówiącej o różnych aspektach zapachowych budzi ogromny szacunek.

Scenting salvation to tylko krótkie zestawienie ogromnego materiału mówiącego o kulturze zapachu w starożytności. Autorka daje nam skompilowane kompendium wiedzy, które jest tylko początkiem odkrywania zagadnień z tej tematyki. Dla przykładu można przytoczyć omawiany przez Harvey temat *in odore sanctitatis*, o którym jest mowa w rozdziale pierwszym. Autorka przytacza opis męczeństwa św. Polikarpa, pierwszego ze świętych, który odszedł „w zapachu świętości”. Harvey analizuje dokładnie samo zjawisko, odwołując się przede wszystkim do Biblii, ale nie popiera swych rozważań innymi przykładami takowej śmierci męczenników, a we wczesnochrześcijańskim świecie takie przypadki nie były odosobnione. Przykładem mogą być tacy święci jak Merkuriusz (zm. 250), Wit (zm. 304), Mikołaj z Miry (zm. 352), Aleksy Boży (zmarł w V wieku) i wielu innych.

Reasumując, praca Harvey jest znaczącym wkładem w dziedzinie badań nad antykiem chrześcijańskim. Stanowić będzie podstawowe kompendium wiedzy dla badaczy zaczynających analizować historię ciała, ascezy, rytuałów i kultury społecznej starożytnego chrześcijaństwa. Będzie również podstawą do dalszych badań w tym jakże fascynującym temacie.